

'Licht uw staart op,

Middeleeuwse bedelmonniken bewonderd en gehaat

Toen in de vroege dertiende eeuw de bedelmonniken op het toneel verschenen, oogstten ze alom lof. In een tijd waarin veel mensen zich ongemakkelijk voelden vanwege hun snel opgebouwde vermogens keerden de fraters zich af van alle aardse rijkdom en kozen ze bewust voor een leven in armoede. De bewondering sloeg echter al gauw om in kritiek.

Frank Tang is historicus. In september verscheen bij uitgeverij Bert Bakker zijn *Een kleine geschiedenis van de Middeleeuwen*.

De tijd na circa 1100 was er een van gestage economische groei. Na de stagnatie in de vroege middeleeuwen, waarin autarkie en landbouw hadden overheerst, leefde de handel op; de nijverheid breidde zich uit en het geld begon weer te rollen. De hevige crises, die op gezette tijden uitbraken, vormden slechts tijdelijke onderbrekingen in een eeuwen aanhoudende opwaartse trend. De steden, die sinds de ondergang van het Romeinse Rijk een sluimerend bestaan hadden geleid, kwamen weer tot leven.

'Aangetrokken door het ideaal van apostolische armoede trokken de fraters steeds nieuwe aanhangers'

De nieuwe bedrijvigheid bracht voor velen een beter leven, maar zorgde ook voor sociale onrust. De rijkste families vormden een stedelijk patriciaat, dat de voornaamste bestuurlijke posten binnen de stad onderling verdeelde en alle anderen uitsloot. Dit leidde tot grote spanningen, te meer omdat veel stedelingen niet in de welvaart deelden. Tegelijkertijd nam de ondeugd toe: kroegen, bordelen en dobbelhuizen verschaften vormen van vertier die door de kerkelijke zedenprekers scherp werden veroordeeld.

Apostolische armoede

In dit stedelijke milieu hadden de bedelmonniken hun oorsprong. De oudste bedelorde was die van de franciscanen of minderbroeders, de volgelingen van de heilige Franciscus. Rond 1204 had deze tot schrik van zijn vader, een vermogende lakenkoopman uit het Italiaanse Assisi, zijn onbezorgde leventje van rijkeluiskind opgegeven om Jezus Chris-

tus na te volgen. Ervan overtuigd dat Jezus en zijn apostelen geen enkel bezit hadden gehad trokken Franciscus en zijn metgezellen, blootsvoets en gekleed in ruwe, grauwe pijen, prekend rond. Ze voorzagen al bedelend in hun levensonderhoud. Aangetrokken door het ideaal van apostolische armoede trokken de fraters steeds nieuwe aanhangers. Het

De minderbroeder Von Capestrano roept op het Domplein van Bamberg de mensen op om hun sieraden te verbranden. Kunste naar onbekend, ca. 1470 / 1480.

Satan'

kleine gezelschap groeide uit tot een officiële kloosterorde, die zich over heel Europa verspreidde. Overal schoten de franciscaner kloosters of conventen als paddenstoelen uit de grond, vooral in de nabijheid van de opbloeiende steden. Andere bedelorden als de dominicanen, augustijner heremieten en karmelieten zouden snel volgen. De bedelmonniken, de franciscanen voorop, gingen tekeer tegen de zonden van de mensheid. Vooral de rijken en machtigen moesten het in hun preken en geschriften ontgelden: de hebzucht van kooplui, edelen, vorsten en prelaten werd genadeloos aan de kaak gesteld. Rond 1341 bijvoorbeeld trok de Spaanse minderbroeder Álvaro Pelayo van leer tegen koningen die, om hun maîtresses en bastaards te kunnen onderhouden, het eigen volk ruïneerden. Koningen hadden, aldus Álvaro, tot taak hun onderdanen te beschermen tegen bandieten en invallers, maar toonden zich in praktijk zelf de grootste rovers. Met hun uitpuilende hofhoudingen verzvolgen ze in een oogwenk de oogst waarvoor arme boeren het hele jaar hadden gezwoegd. God zou zulke verdorven heersers straffen. In de Nederlanden trok een eeuw later Jan Brugman met zijn donderpreken grote menigten. Ook hij nam het op voor de armen en hekelde het optreden van de heersende klassen. Rechters die hun vonnis lieten afhangen van 'gunsten, giften, weldaden en wederdiensten' zondigden tegen het gebod 'Gij zult tegen uw naaste niet vals getuigen.' Degenen die waren aangesteld om de gemeenschap te

besturen mochten zich niet laten leiden door het eigen belang, maar dienden steeds het 'ghemeen profijt' voor ogen te houden. De franciscaan, naar wiens welsprekendheid de uitdrukking 'praten als Brugman' verwijst, waste niet alleen corrupte rechters, inhulige stadsbestuurders en onrechtvaardige vorsten de oren. Hij dreigde ook de leden van zijn eigen orde met hel en verdoemenis. Wilden ze hun zielenheil niet op het spel zetten, dan konden ze beter vlug terugkeren naar de sobere leefwijze van de vroege minderbroeders. ►

St. Franciscus van Assisi ontvangt de stigmata. Limoges of Italië, 1128–1230. Het Louvre.

Linksboven: Franciscus van Assisi knipt van ruwe stof zijn eigen pij. In Taymouth Hours, een veertiende-eeuws handschrift (British Museum).

Jan Brugman trok met zijn donderpreken grote menigten. Tekening van H. P. Schouten (ca. 1780-1805), collectie Stadsarchief Amsterdam.

Verwatering van het ideaal

In Brugmans tijd was het ideaal van de apostolische armoede sterk verwaterd. Uit angst voor het vagevuur deden rijke burgers, edelen, vorsten en vorstinnen de fraters talloze schenkingen. Het knagende geweten speelde op. De vermogens die sommigen door handel, woeker of de exploitatie van hun landerijen hadden weten te vergaren, contrasteerden scherp met de armoede waarin de meerderheid van de bevolking nog altijd leefde. Vooral

‘De juridische constructies die werden bedacht om het groeiende bezit te verzoenen met de strenge orderegels leidden tot hoon en kritiek’

in de stad traden de tegenstellingen scherp aan het licht. De puissant rijken – edelen met stadspaleizen, vermogende kooplui en bankiers, sommige leden van de snel opkomende stand van notabelen – leefden er op één hoop met de allerarmsten: de pechvogels die op zoek naar een beter leven van het platteland naar de stad waren getrokken, maar geen geluk hadden gekend en moesten leven van aalmoezen of dieverij.

Door een deel van hun rijkdommen af te staan aan de bedelmonniken, die het deels

weer besteedden aan liefdadigheid, hoopden de rijken hun dagen in het vagevuur te bekorten. De conventen kregen steeds meer bezittingen en de bedelmonniken gingen deel uitmaken van het kerkelijke establishment, waartegen zich ze zich eerder hadden afgezet. De juridische constructies die werden bedacht om het groeiende bezit te verzoenen met de strenge orderegels leidden tot hoon en kritiek. In zijn beroemde *Canterbury Tales* laat Geoffrey Chaucer een bedelmonnik in een visioen afdalen in de hel. Wanneer deze daar helemaal geen fraters aantreft, concludeert hij dat die allemaal een plaats in de hemel moeten hebben gevonden. Maar de engel die hem vergezelt, wijst hem op zijn fout. ‘Licht uw staart op’, beveelt hij Satan. Onmiddellijk schiet er, ‘als bijen die uitzwermen uit een korf’, uit diens aars een enorme hoeveelheid fraters te voorschijn. Chaucers bijtende spot geeft uiting aan de in zijn tijd, de veertiende eeuw, wijdverbreide kritiek op de bedelmonniken.

Mislukte interne hervorming

Bij sommigen kwam de kritiek aan. Binnen de bedelorden stonden er groepen op die streefden naar een striktere naleving van de regels. De inspanningen van deze ‘observanten’, waartoe ook Brugman behoorde, om

binnen de eigen gelederen hervormingen door te voeren hadden maar een beperkt succes. De bedelmonniken bleven er een beroerde reputatie op nahouden. Dat kwam ook doordat hun kloosters als religieuze instellingen bepaalde privileges en fiscale voordelen genoten, terwijl er in werkelijkheid allerlei commerciële activiteiten plaatshadden. Dit bracht de conventen in botsing met plaatselijke ondernemers en autoriteiten. Zo verbood het Groningse stadsbestuur in 1556 de prior van de lokale dominicanen nog langer bier te tappen en te verkopen in zijn klooster.

'De verzaking van hun ideaal kwam hen duur te staan'

De afkeer voor de bedelmonniken kwam tot ontlading tijdens de Reformatie, mede doordat sommigen onder hen als inquisiteurs betrokken waren bij de vervolging van protestanten. Tijdens de Beeldenstorm van 1566, toen de hervormers in de Nederlanden de katholieke kerkgebouwen aanvielen, vormden de fraters een geliefd doelwit. In steden als Antwerpen, Gent, Utrecht, Amsterdam, Leiden en Delft werden hun kloosters en bibliotheken geplunderd. Tijdens de Opstand werden ze het slachtoffer van lynchpartijen door de geuzen. Het beruchtst is de moord op de negentien martelaren van Gorinchem in 1572, waaronder zich elf franciscanen bevonden.

Den. Dat de bedelmonniken zo gehaat waren, had er alles mee te maken dat ze de rijkdom waartegen Franciscus had gepreekt zelf hadden omarmd. Hun kritische uitlatingen aan het adres van de rijken en machtigen klonken daarom alleen maar hypocriet. De verzaking van hun ideaal kwam hen duur te staan. ■

Tijdens de Beeldenstorm waren fraters een geliefd doelwit. De martelaren van Gorinchem zijn hiervan het beruchtste voorbeeld. Cesare Fracassini, Vaticaan.

Om verder te lezen

- J.A. de Kok, *Acht eeuwen minderbroeders in Nederland. Een oriëntatie* (Verloren, Hilversum 2007).
- Jacques Le Goff, *De woekeraar en de hel. Economie en religie in de Middeleeuwen* (Wereldbibliotheek, Amsterdam 1987).
- Nico Lettinck, *Praten als Brugman. De wereld van een Nederlandse volksprediker aan het einde van de Middeleeuwen* (Verloren, Hilversum 1999).
- Frank Tang, *Een kleine geschiedenis van de Middeleeuwen* (Bert Bakker, Amsterdam 2012) m.n. hoofdstuk 6.

Links: De dood grijpt de bedelmonnik, die probeert te vluchten met al zijn bezittingen. Houtsnede van Hans Holbein de Jonge, uit de serie *Dans van de dood*, 1538.